

όλων των άλλων και εντελώς εξαρτημένος από την πολιτεία. Αυτό επιτυγχάνεται πάντα με τα ίδια μέσα, γιατί μόνο η δύναμη του κράτους διασφαλίζει την ελευθερία των μελών του. Από τη δεύτερη αυτή σχέση γεννώνται οι αστικοί νόμοι.²⁰

Μπορούμε να εξετάσουμε ένα τρίτο είδος σχέσης ανάμεσα στον άνθρωπο και το νόμο, δηλαδή την αξιόποινη απειλή. Από αυτή προκύπτει η θέσπιση ποινικών νόμων, που στο βάθος δεν είναι απλώς ένα ιδιαίτερο είδος νόμων, αλλά η επικύρωση όλων των άλλων.

Στα τρία είδη νόμων προστίθεται ένα τέταρτο, το σημαντικότερο: δεν χαράσσεται ούτε στο μάργμαρο ούτε στο χαλκό, αλλά στις καρδιές των πολιτών και αποτελεί το αληθινό σύνταγμα του κράτους, κάθε μέρα μάχιστα αποκατά νέες δυνάμεις. Όταν οι άλλοι νόμοι γερνούν ή σβήνουν, τους ξαναζωντανεύει ή τους αντικαθιστά· συντηρεί το πνεύμα των θεσμών στον λαό και αντικαθιστά ανεπαισθήτως τη δύναμη της συνήθειας με τη δύναμη της αυθεντίας. Μιλώ για τα ήθη,²¹ τα έθιμα, κυρίως όμως για την κοινή γνώμη, άγνωστο είδος νόμων για τους πολιτικούς μας, από το οποίο όμως εξαρτάται η έκβαση όλων των άλλων. Με αυτό το είδος ο μεγάλος νομοθέτης ασχολείται μυστικά, ενώ φαίνεται ότι περιορίζεται σε επιμέρους κανονισμούς, που δεν είναι παρά οι πλεονές ενός θόλου, ενώ τα ήθη, που καθυστερούν να αναπτυχθούν, θα σχηματίζουν εντέλει το θελόδηθο.

Από αυτά τα διαφορετικά είδη, οι πολιτικοί νόμοι, που σπριζούν τη μορφή της κυβερνήσεως, είναι το μόνο που αφορά το θέμα μου.

Τέλος του δεύτερου βιβλίου

Προτού μιλήσουμε για τις διαφορετικές μορφές κυβερνήσεως, ας προσπαθήσουμε να προσδιορίσουμε την ακριβή έννοια της λέξης, που δεν έχει ακόμη γίνει αρκετά σαφής.

Κεφάλαιο 1ο

Περί κυβερνήσεως εν γένει

Προειδοποιώ τον αναγνώστη ότι το κεφάλαιο αυτό πρέπει να διαβαστεί προσεκτικά, κι ότι ενώ αγνώω την τέχνη να είμαι σαφής για όποιον δεν θέλει να είναι προσεκτικός.¹

Κάθε ελεύθερη πράξη παράγεται από δύο αίτια που συνεργούν· το ένα είναι ηθικό, δηλαδή η βούληση που αποφασίζει την πράξη, το άλλο φυσικό, δηλαδή η δύναμη που την εκτελεί. Όταν βαδίζω προς ένα σκοπό, πρέπει πρώτα να θέλω να πάω, κατά δεύτερο λόγο πρέπει να με πηγαίνουν τα πόδια μου.² Αν ένας παράλυτος θέλει να τρέξει, κι ένας ευκίνητος άνθρωπος δεν θέλει, και οι δύο θα μείνουν ακίνητοι. Το πολιτικό σώμα

έχει τις ίδιες κυνηγήριες δυνάμεις. Κι εδώ διακρίνουμε την ισχύ από τη βούληση· τη μεν βούληση καλούμε νομοθετική δύναμη, τη δε ισχύ εκτελεστική δύναμη. Τίποτα δεν γίνεται, ή δεν πρέπει να γίνεται, χωρίς τη συνδρομή τους.

Είδαμε ότι η νομοθετική δύναμη ανήκει στον λαό και μπορεί να ανήκει μόνο σ' αυτόν. Αντιθέτως, εύκολα βλέπουμε, βάσει των αρχών που θέσαμε προηγουμένως, ότι η εκτελεστική δύναμη δεν μπορεί να ανήκει στον λαό εν γένει όπως η νομοθετική ή κυρίαρχη. Γιατί η δύναμη αυτή ασκείται μόνο σε επιμέρους πράξεις που δεν εμπίπτουν διόλου στη δικαιοδοσία του νόμου, ούτε επομένως και στον κυρίαρχο, του οποίου οι πράξεις πρέπει να 'ναι νόμοι.

Η δημόσια ισχύς, λοιπόν, χρειάζεται ένα κατάλληλο όργανο, για να τη συγκεντρώνει και να την κινεί σύμφωνα με τις κατευθύνσεις της γενικής βούλησης και να χρησιμοποιεί στην επικουρική μεταξύ κράτους και κυρίαρχου· να αποτρέπει κατὰ κάποιον τρόπο για το δημόσιο πρόσωπο ό,τι η ένωση ψυχής και σώματος για τον άνθρωπο. Να ποιος είναι στο κράτος ο λόγος της κυβέρνησης, που κακώς συγχέεται με τον κυρίαρχο, για τον οποίο αποτρέπει λειτούργο.

Τι είναι λοιπόν η κυβέρνηση; Ένα ενδιάμεσο σώμα που εγκαθιδρύεται μεταξύ των υπηκόων και του κυρίαρχου για την αμοιβαία ανταπόκρισή τους, επιφορτισμένο με την εκτέλεση των νόμων και τη διατήρηση τόσο της αστικής όσο και της πολιτικής ελευθερίας.³

Τα μέλη του σώματος αυτού ονομάζονται άρχοντες ή βασιλίδες, δηλαδή κυβερνήτες, και ολόκληρο το σώμα καλείται ηγεμόνας.* Έχουν επομένως δικαιοδοσία ισχυρίζονται ότι

* Έτσι στη Βενετία δίνουν στο συμβούλιο το όνομα του «πρίγκιπα της Παληγοτάτης», ακόμα και όταν ο δόγης δεν είναι παρών.

η πράξη με την οποία ένας λαός υποτάσσεται στους ηγέτες δεν αποτελεί συμβόλαιο. Πράγματι, δεν αποτελεί παρά μια εντολή, μια επιστολιά την οποία αυτοί, ως απόλυτοι αξιωματούχοι του κυρίαρχου, ασκούν στο όνομά του την εξουσία που τους έχει εμπιστευθεί, την οποία ο κυρίαρχος μπορεί να περιορίσει, να τροποποιήσει και να πάρει πίσω όταν θελήσει, εφόσον η απάλυτρή της του δικαιώματος αυτού είναι ασυμβίβαστη με τη φύση του κοινωνικού σώματος και αντίκειται στο σκοπό της συνένωσης.

Αποκαλώ λοιπόν κυβέρνηση ή ανώτατη διοίκηση τη νόμιμη άσκηση της εκτελεστικής εξουσίας, και ηγεμόνα ή άρχοντα το άτομο ή το σώμα που είναι επιφορτισμένο με τη διοίκηση αυτή.

Στην κυβέρνηση περιλαμβάνονται οι ενδιάμεσες εξουσίες, των οποίων οι σχέσεις συνθέτουν το λόγο του όλου προς το όλο, ή το λόγο του κυρίαρχου προς το κράτος. Μπορούμε να αναπαραστήσουμε την τελευταία αυτή σχέση με εκείνη των άρχων όρων μιας συνεχούς αναλογίας, της οποίας η μέση αναλογία είναι η κυβέρνηση· αυτή δέχεται από τον κυρίαρχο τις εντολές που δίνει στον λαό. Για να βρούμε το κράτος σε καλή ισορροπία πρέπει, αν όλα σταθμιστούν, το γινόμενο ή η δύναμη της κυβέρνησης, πολλαπλασιασμένη με τον εαυτό της, να είναι ίση με το γινόμενο ή τη δύναμη των πολιτών, δηλαδή ανάμεσα σε εκείνους που είναι κυρίαρχοι από τη μια πλευρά, και υπήκοοι από την άλλη.⁵

Επιπλέον, δεν θα μπορούσαμε να μεταβάλλουμε κανένα από τους τρεις όρους δίχως να ανατρέψουμε ταυτόχρονα και την αναλογία. Αν ο κυρίαρχος θέλει να κυβερνά, ή αν ο άρχοντας θέλει να εκδίδει νόμους ή αν οι υπήκοοι αγωνούνται να υπακούσουν, η αταξία διαδέχεται την ευταξία, η ισχύς και η βούληση δεν ενεργούν πλέον σε συμφωνία, και το διαλυμένο

νεται αστοιμάτητα, η κυρίαρχη εξουσία στο τέλος εξασφινίζεται και οι περισσότερες πολιτείες υποκύπτουν και πεθαίνουν πριν της ώρας τους.

Αλλά ανάμεσα στην κυρίαρχη αρχή και την αυθαίρετη κυβέρνηση παρεμβάλλεται μερικές φορές μια ενδιάμεση εξουσία, στην οποία πρέπει να αναφερθούμε.

Κεφάλαιο 15ο

Περί βουλευτών ή αντιπροσώπων

Μόλις οι πολίτες σταματήσουν να θέτουν σε προτεραιότητα το ενδιαφέρον να μετέχουν στα κοινά και προτιμήσουν να συνεισφέρουν με το πορτοφόλι τους παρά με την προσωπική παρουσία τους, το κράτος πλησιάζει ήδη στην καταστροφή του. Πρέπει να εκστρατεύσουν; Πληρώνουν στρατεύματα και κάθονται σπίτι τους. Πρέπει να πάνε στη συνέλευση; Διορίζουν βουλευτές και μένουν στο σπίτι τους. Λόγω οκνηρίας και οικονομικής ευχέρειας αποκοτούν εντέλει στρατιώτες για να υποδουλώνουν την πατριδα τους και βουλευτές για να την ξεπουλάν.

Η έγνοια για το εμπόριο και τις τέχνες, το ακόρεστο συμφέρον, η μαδαθαρότητα και η αγάπη για τις ανέσεις μεταβάλλουν τις προσωπικές υπηρεσίες σε χρηματικές. Παράχωρουν λοιπόν, ένα μέρος των κερδών για να μπορέσουν ν' αυξήσουν το υπόλοιπο με την άνοσή τους. Δώστε χρήματα και σύντομα θα αποκτήσετε δαδιά. Η λέξη *αντιμισθία* είναι μια λέξη που παραπέμπει στη δουλεία, άγνωστη στην πολιτεία. Σ' ένα αληθινά ελεύθερο κράτος οι πολίτες κάνουν τα πάντα μοχθώντας οι ίδιοι και τίποτα πληρώνοντας άλλους.²⁸ Όχι μόνο δεν

πληρώνουν για ν' απαλλαγούν από τα καθήκοντά τους, αλλά θα πληρώναν για να τα εκπληρώσουν οι ίδιοι. Απέναντί από τις κοινές ιδέες νομίζω πως η άμισθη υποχρεωτική εργασία είναι λιγότερο αντιθετή στην ελευθερία από τους φόρους.

Όσο καλύτερα έχει συσταθεί κάποιο κράτος τόσο οι δημόσιες υποθέσεις υπερισχύουν έναντι των ιδιωτικών στο πνεύμα των πολιτών. Υπάρχουν μάλιστα πολλά λιγότερες ιδιωτικές υποθέσεις, γιατί, καθώς το σύνολο της κοινής ευημερίας ευνοεί περισσότερο την ευημερία καθενός, κάθε άτομο χρειάζεται να προσπαθεί λιγότερο για τις δικές του υποθέσεις. Σε μια καλά διοικούμενη πολιτεία ο καθένας σπεύδει στις συνειδήσεις στις κακοδιοικούμενες κανείς δεν θέλει να κάνει ούτε βήμα για να πεί, αφού κανείς δεν ενδιαφέρεται για όσα διαμείβονται σ' αυτές, επειδή προβλέπεται ότι η γενική βούληση δεν θα επικρατήσει και επειδή, τελικά, οι ιδιωτικές υποθέσεις απορροφούν όλη του την προσοχή. Οι καλοί νόμοι ευνοούν να διατυπωθούν ακόμα καλύτεροι, οι κακοί ακόμα χειρότεροι. Μόλις κάποιος πει για τις δημόσιες υποθέσεις: *Τι με ενδιαφέρει;* πρέπει αμέσως να σκεφτούμε ότι το κράτος έχει χαθεί.

Η εξασθένηση του πατριωτισμού, η έντονη επιδίωξη του ιδιωτικού συμφέροντος, το εκτεταμένο μέγεθος των κρατών, οι κατακατρήσεις και οι καταχρήσεις της κυβερνητικής εξουσίας οδήγησαν στην ιδέα των βουλευτών ή αντιπροσώπων στις εθνοσυνελεύσεις, ό,τι σε μερικές χώρες το λένε να αποκαλούν τρίτη τάξη. Έτσι το επιμέρους συμφέρον των δύο τάξεων κατατάσσεται στην πρώτη και δεύτερη θέση, ενώ το δημόσιο συμφέρον μόνο στην τρίτη.²⁹

Η κυριαρχία δεν μπορεί να αντιπροσωπευτεί για τον ίδιο λόγο που δεν γίνεται να εκπληρωθεί: συνίσταται ουσιαστικά στη γενική βούληση και η γενική βούληση δεν αντιπροσωπεύ-

εται με κανένα τρόπο: υπάχει είτε αυτή η ίδια ή κάτι άλλο· δεν υπάχει μέσος όρος. Οι βουλευτές του λαού δεν είναι, λοιπόν, ούτε μπορούν να είναι οι αντιπροσώποι του· δεν είναι παρά οι επίτροποί του και δεν μπορούν να απορροάσουν τίποτα οριστικά. Κάθε νόμος τον οποίο δεν έχει επικυρώσει ο λαός ως πρόσωπο είναι άκυρος, δεν είναι νόμος. Ο αγγλικός λαός νομίζει ότι είναι ελεύθερος: απαιτάται οικτρά· είναι ελεύθερος μόνο κατά τη διάκριση της εκλογής των μελών του κοινοβουλίου· μόλις εκλεγούν, είναι δούλος, δεν είναι τίποτα. Ο τρόπος με τον οποίο διαχειρίζεται τις σύνομες στιγμές της ελευθερίας του αποδεικνύει ότι αξίζει να τη χάσει.

Η ιδέα των αντιπροσώπων είναι νεότερη· προέρχεται από τη φεουδαρχία, το άδικο και παράλογο σύστημα όπου το ανθρώπινο γένος υποβαθμίζεται και το όνομα άνθρωπος εξευτελίζεται. Στις αρχαίες πολιτείες, ακόμη και στις μοναρχίες, ουδέποτε ο λαός είχε αντιπροσώπους· η λέξη ήταν άγνωστη. Είναι αξιοσημείωτο ότι στη Ρώμη, όπου οι δημαρχοί ήταν τόσο ιεροί, ούτε καν μπορούσε να φανταστεί κανείς ότι ήταν δυνατό να σφετεριστούν τις λειτουργίες του λαού, και μέσασε τόσο πλήθος δεν δοκίμασαν ποτέ να επικυρώσουν με δική τους πρωτοβουλία ούτε ένα ψήφισμα. Ας κρίνουμε, όμως, τα προβλήματα που προξενούσε μερικές φορές το πλήθος από εκείνο το γεγονός κατά την εποχή των Γράκχων, όπου μέρος των πολιτών ψήφισε από τις στέγες.

Όπου το δίκαιο και η ελευθερία είναι το πον, κάποιες δυσχέρειες δεν είναι τίποτα. Αυτός ο σοφός λαός είχε θέσει τα πάντα στο ορθό τους μέτρο: επέφερε στους ραβδούχους να κάνουν όσα δεν τολμούσαν να κάνουν οι δημαρχοί· δεν φοβούνταν ότι οι ραβδούχοι θα ήθελαν να τον αντιπροσωπεύουν. Για να εξηγήσουμε πώς οι δημαρχοί ορισμένες φορές τον αντιπροσώπευαν, αρκεί να καταλάβουμε πώς η κυβέρνηση

αντιπροσωπεύει τον κυρίαρχο. Επειδή ο νόμος είναι η διακήρυξη της γενικής βούλησης, είναι σαφές ότι στην άσκηση της νομοθετικής εξουσίας ο λαός δεν μπορεί να αντιπροσωπεύεται· αλλά μπορεί και οφείλει να αντιπροσωπεύεται στην άσκηση της εκτελεστικής εξουσίας, η οποία δεν είναι άλλο παρά η έννομη εφαρμογή της ισχύος. Αυτό μας δείχνει ότι, αν εξετάσουμε καλά τα πράγματα, θα βρούμε ότι πολύ λίγα έθνη έχουν νόμους. Όπως και να έχει, είναι βέβαιο ότι οι δημαρχοί, αφού δεν μετείχαν καθόλου στην εκτελεστική εξουσία, ουδέποτε μπόρεσαν να αντιπροσωπεύσουν τον πραγματικό λαό βάσει των δικαιωμάτων τους, αλλά μόνο με την ιδιοποίηση των δικαιωμάτων της συγχλήτου.

Στους Έλληνες, ό,τι έπρεπε να πράξει ο λαός το έπραττε μόνος του· μετείχε σταθερά στις συνελεύσεις στην αγορά. Ζούσε σε ένα ήπιο κλίμα, δεν ήταν καθόλου πλεονέκτης· οι δούλοι είχαν αναλάβει όλες τις χειρωνακτικές εργασίες, η μεγάλη ενασχόληση των πολιτών ήταν η διατήρηση της ελευθερίας τους. Χωρίς τώρα να υπάχουν τα ίδια πλεονεκτήματα, πώς να διαφυλαχθούν τα ίδια δικαιώματα; Τα δημούτερα κλίματα σας δημιουργούν μεγαλύτερες ανάγκες*· έτσι μήνες το χρόνο δεν μπορείτε να συγχάξετε στην αγορά· οι υπόλοιπες φωνές σας δεν ακούγονται σε υπαίθριους χώρους· προστιμάτε το κέρδος από την ελευθερία σας· φροβάστε πολύ λιγότερο τη δουλεία από τη φτώχεια.

Πώς! Η ελευθερία δεν διασώζεται παρά με τη βοήθεια της δουλείας; Πιθανόν. Τα άκρα συναντώνται. Ό,τι δεν υπάχει

* Αν θελήσετε στις ψυχρές σας χώρες να υποθετήσετε την πολυτέλεια και τη μαθητικότητα των Ασιατών, τότε θα θελήσετε να δεχτείτε και τα δεινά τους, και να υποδουλώθετε με ακόμα πιο καταναγκαστικούς τρόπους από εκείνους.

καθόλου στη φύση έχει τα μειονεκτήματά του, και η πολιτική κοινωνία περισσότερο απ' όλα τα άλλα. Υπάρχουν τέτοιες ατυχείς καταστάσεις, στις οποίες δεν μπορεί να διατηρηθεί η ελευθερία παρά εις βάρος της ελευθερίας του άλλου, κι όπου ο πολίτης δεν μπορεί να είναι εντελώς ελεύθερος, αν ο δούλος δεν είναι εντελώς υποταγμένος. Τέτοια ήταν η κατάσταση στη Σπάρτη. Εσείς, νεότεροι λαοί, δεν έχετε καθόλου δούλους, αλλά είστε οι ίδιοι δούλοι και πλήρωνετε την ελευθερία τους με τη διατήσας. Μάταια επανείτε αυτή την προτίμησι θεαρό ότι είναι περισσότερο δειλία παρά ανθρωπιά.

Δεν ενωδι καθόλου με όλα αυτά ότι χρειάζονται δούλοι, ούτε ότι το δίκαιο της δουλείας είναι νόμιμο, εφόσον απέδειξα το αντίθετο. Αλλά αναφέρω μόνο τους λόγους για τους οποίους οι νεότεροι λαοί, που νομίζουν ότι είναι ελεύθεροι, έχουν αντιπροσώπους, και γιατί οι αρχαίοι λαοί δεν είχαν. Όπως και να έχει το ζήτημα, από τη στιγμή που κάποιος λαός αποκτήσει αντιπροσώπους δεν είναι πλέον ελεύθερος, ούτε υπάρχει. Εξετάζοντας όλα τα ζητήματα προσεκτικά, δεν βλέπω πώς είναι εφεξής δυνατόν ο κυρίαρχος να διατηρεί ανάμεσά μας την άσκηση των δικαιωμάτων του, αν η πολίτεια δεν είναι πολύ μικρή. Αλλά αν είναι πολύ μικρή, δεν θα υποταγεί; Όχι. Θα δείξω αργότερα* πώς μπορούμε να ενώσουμε την εξωτερική ισχύ ενός μεγάλου λαού με την εσωτερική ευρυθμία και την ευταξία ενός μικρού κράτους.

* Αυτό ήθελα να κάνω συνεχίζοντας το έργο αυτό, αφού θα πραγματευόμουν τις εξωτερικές σχέσεις θα έφτανα στις συνομοσπονδίες. Είναι ένα εντελώς καινούργιο ζήτημα και οι αρχές του χρειάζεται ακούμνη να καταδειχτούν.

Η εγκαθίδρυση της κυβέρνησης δεν είναι συμβόλαιο

Μόλις συγκροτηθεί η νομοθετική εξουσία, ακολουθεί η συγκρότηση της εκτελεστικής εξουσίας κατά τον ίδιο τρόπο· γα-
 τί, καθώς αυτή η τελευταία δεν ασκείται παρά με επιμέρους
 πράξεις, διαφέρει κατ' ουσίαν από την πρώτη και φυσικά δια-
 κρίνεται από αυτήν. Αν ήταν δυνατόν ο κυρίαρχος, υπό αυ-
 τή την ιδιότητά του, να έχει και την εκτελεστική εξουσία, το
 δίκαιο και η πράξη θα ήταν τόσο συγκεχυμένα ώστε δεν θα
 ξέραμε τι είναι νόμος και τι δεν είναι· και το πολιτικό σώμα,
 εκφυλισμένο κατ' αυτό τον τρόπο, θα κατέληγε βορά της βίας
 εναγτίον της οποίας έχει συσταθεί ως θεσμός.

Καθώς όλοι οι πολίτες είναι ίσοι εκ του κοινωνικού συμ-
 βολαίου, όλοι μπορούν να υπαγορεύουν ό,τι οφείλουν όλοι να
 πράξουν, ενώ κανείς δεν έχει δικαίωμα να απαιτήσει από κά-
 ποιον άλλο να πράξει ό,τι δεν πρέπει ο ίδιος. Πλην όμως,
 ακριβώς αυτό το δικαίωμα είναι απαραίτητο για τη ζωή και
 την ενεργητικότητα του πολιτικού σώματος, και ο κυρίαρχος
 το εμπιστεύεται στον ηγεμόνα με την εγκαθίδρυση της κυ-
 βέρνησης.

Πολλοί έχουν υποστηρίξει ότι η πράξη της κυβερνητικής
 εγκαθίδρυσης ήταν ένα συμβόλαιο μεταξύ του λαού και
 των αρχηγών που επιλέγει. Ένα συμβόλαιο μεταξύ των δύο
 μερών με το οποίο καθορίζονται οι όροι σύμφωνα με τους
 οποίους το ένα υποχρεώνεται να διοικεί και το άλλο να υπα-
 χούει.³¹ Ο καθένας θα συμφωνούσε, είμαι βέβαιος, ότι είναι
 παράδοξος τρόπος σύναψης συμβολαίου! Αλλά ως δούμε αν
 αυτή η γνώμη μπορεί να γίνει δεκτή.

Κατ' αρχάς, η ανώτατη αρχή δεν μπορεί να τροποποιηθεί